

ÉN, ADY ENDRE. *)

Bátran azt is mondhatná: én vagyok ez, Ady Endre. Pimasz, szép arc. Tessék csak megnézni egy-két Ady-fényképet, Ady szép, gögös, kötekedő, mindenkin átnéző arcát. Látszik, hogy *akar*. Milyen pompás (önfeledt vagy félig tudatos) önvallomás! Egy tucat versét idézhetnők, melyekben Ady, a Szent Lehetetlenség kapuinak döngetője, akar akarni, miközben akarása gyáván a vágyba hal, búsan lekönyöklő, ernyedt hangulatban. Most sírni, nyögni nem merek én — mondja *A Gare de l'Est-en* első strófájában önmagáról. Nyög, sír — mondja az ő pimasz és széparcú fajtájáról. Ugyanaz a két gyilkos szókép jut mindkettőjüknek. S mennyire jellemző ez a két szó Adyra is, az ő nyügösségére, képzelődésére, egész eseménytelen, céltalannak hitt életére. Ady olykor utálja, néha szereti fajtát, akár-csak önmagát. A szélsőségek, a nagy szeretet, a nagy gyűlölet poétája nem is tudna mást. S amikor felveti a kérdést, hogy van-e fajtának eredetisége, létjogosultsága, tulajdonképpen önmaga sorsa felől kérdezősködik ez a „fajából kinőtt“ magyar. Azt mondja magáról, hogy példája a mi szép, koldús, úri fajunknak. Több ő: hasonmása, egy vele. Ha róla beszél, önmaga szépségét s rútságát rakja rá, a maga ruhatárából öltözteti önmagává.

A *Margita élni akar* c. lírai regényében is fest egy portrét Magyarországról. S ne higyjük, hogy egy hajszállal is realisabban cselekszi ezt, mint az előbbiben.

Egy házassággal rontott szerelem,
Sőt sok szerelem és sok házassággal:
Ez Magyarország fonnyadt élete,
Szerelem, melyből soha ki nem lábal.
Magát-átadó, dacos-gyöngé mód,
S hisztériás nagy elhelyezetlenség:
Akármennyit is gondolkozom rajta:
Asszony-karakter ez a magyar fajta . . .

Ne vitassuk, hogy mennyire találó ez a jellemzés. Inkább azt nézzük, hogy az első sor után mennyire Ady-vonásokból telnek ki a magyarság hibái. Sok szerelem, fonnyadt élet (Ady nagy érzékisége, jobban mondva: érzékiségvágya, melyet töredék-eposzában triviális képpel élete központiségének nevez; „beteg, fonnyadt derekam“ — mondja magáról *Az ős Kaján-ban*). Magát-átadó, dacos-gyöngé mód. Micsoda pompás önjellemzés! Mennyire ismeri magát ez az Ady, s mennyire híven rajzolja magát akkor is, ha fajtát kell jellemeznie. Hisztériás elhelyezetlenségét minden idegszálában érzi, s hogy asszonykarakter, még a Három Holló verebei is csiripelik.

Tragikomikus jelenség ez Adynál. Fajtáját akarja jellemezni s öntudatlanul önmagát jellemzi. Tudta-e, érezte-e ezt? Bajosan. He-

*) Ötödik közlemény.

lyes-e ez a kép? Egy nemzet sokkal szövevényesebb összetételű, ezeréves arcával, hogysem valaki lefesthesse. Egy eposz s mérföldes vászon sem elég hozzá. Ady meglátta fájának néhány jellemző vonását s önmaga lelkének tükrében látta meg. Ez a fény igen fontos az Ady hazafiságának megítélésénél. A költő rokonszenvenné válik, elnézzük túlzásait, megértjük egyoldalúságát. Megbocsájtjuk, hogy saját sorsa vígasztalanságáért hazájának is vígasztalan képét rajzolta s szeretjük érte, hogy egyéni becsvágyának végtelen magasába emeli hazáját is. Ady hazájának ugyanolyan életfunkciók, ugyanolyan hangulati lehetőségek jutnak, mint Adynak. Ugyanaz az átok veri s ugyanaz a rendkívüliség emeli, mint a gyermekien önző s mindenben magát kereső és látó poétát. Nekünk Mohács kell — mondja Ady a magyarságról. Nekem maradjon háborúság — mondja önmagáról. Magyarország Halál-tó? Óh, Adyban is valami rendkívülien különös fajtája van meg a rosszaságnak: ő a legrosszabb, a legátkosabb, stb. Ha Ady azt mondja magáról, hogy nagyobb önmagánál is, fájának sem jut kisebb dicséret: a legpoétább nemzet, stb.

Ismételjük azokat a kérdéseket, melyeket Ady, komoly költői bemutatkozásakor, önmagának szegzett: Ki vagyok? Ki jött el a magyar faluból? Ki búcsúzik Siker asszonytól? Ki énekel a porban? Ki nem való a Tiszapartjára? Ki az, akinek lelkét kipányválták? S feleljünk rá úgy, ahogyan Ady lírájából a szimbólum fátylán keresztül sugárzik: *a magyarság*. A magyarság énekel a porban, a magyarság lelkét pányválták ki. A magyart húzza le az iharfa, a magyar teng-leng Kelet és a részvétlen Nyugat között. A magyarság a legtragikusabb és legpoétább faj, minden népnél mélyebbre zuhanó, minden népnél magasabbra lendülő. Mélység és magasság végleteiben jár ez a nép. Ady a maga sorsán keresztül látta, s jól látta, hiszen egy ő fajával mindvégig.

A költő, az író eszmei életet él s rossz politikus halálig. Azt hiszi, hogy ő, a fellegek hőse, válthatja meg a földönjárók hétköznapi tragédiáit, s neki kell visszazökkentenie a kizökent világkeréket. Ady, mint annyi írónk a huszadik században, a magyar fajok és vallások napi politikájában vérzik el. S míg fejét az egységes nemzeti szellem ábrándképe felé emeli, gyöngye lába unos-untalan megbotlik a társadalmi harc mélyenásott lövészárkaiban. Mit akart Ady? A hagyományból indul ki s attól a nemzetrétegtől, melynek vére, szellemre sarjadéka volt, több reformot, gyorsabb haladást követel, és sajtóban, kereskedelembe annak az új rendnek mását, mely hatvanhét óta kisebbségből szinte többséggé küzdötte fel magát. Ady sehohsem fejezi ki ezt konkrétul, de eszméinek versekbe, prózai cikkekbe olvadt törmelékeiből híven összerakhatjuk e törekvés kénét. S ugyan hol hangoztathatja elveit, hol van rá mód, hogy bátor különvéleményét bejelentse? Neki nincsenek birtokai, mint Széchenyinek, akinek poéta-mása akart lenni, hogy függetlenül, a magyar hagyomány sáncain belül harcoljon a hagyományért. A XX. század elégedetlen magyarjának egyedüli lehetőség, hogy a hagyomány sáncain kívülre sodródniék, hiszen a jobb oldalon már évtizedek óta nincs lehetősége az erősebb reformnak, sem Eötvös, sem Széchenyi

elvei szerint. Poéta-leszármazottjuk számára így készül már a pálya elején a kelepce, melyben magyar reformjának előbb-utóbb kompromittálódnia, vesznie kell. A hagyomány makacs védői irodalomban, politikában egy jogos reform fegyverét érzik mellüknek szegezve, s a reformtól való menekvésnek kapóra jött sok külső körülmény, Ady balszárnnyi élete, kellemetlen modora, új nyelve, hogy költészetének lényege, honfűi aggodalmának legigazibb tényezői is kompromittálódjanak. Így emelik Ady hibáit költészetének lényegévé, így felejtik s rejtik el, hogy voltaképp ősi magyar hajtás, s így sütik rá a bélyeget, hogy egy más fajnak, más vallásnak pénzért dolgozó csatlósa.

Ady egyenlőséget akar, vallási türelmet, békés barátja akar lenni a zsidóknak, megtelik katolikus szellemmel, csak hogy valami egyetemes magyar igazsághoz jusson, olyanhoz, mely minden fajt, minden vallást betetőz, minden zsidóságnál, minden kereszténység-nél fontosabb. Nemzeti egységről álmodik. Erről álmodik minden nagy költő, minden nagy államférfiú. Ady élete, költői vallomása sokszor megható, megdöbbenítő torzképe ennek a hiú törekvésnek. Ady olyan helyről származik, ahol három templom tornya bámul ki a faluból. Innét vallási türelme, jobban mondva forradalmisága; hiszen egy kisebbség, a protestántizmus gyermeke akarja ezt az egyenlőséget a boldogabb, nagyobbszámú katolicizmus fiaival. Innét ered rokonszenve minden kisebbséggel, Adynak, a búsuló szilágysági protestánsnak meggyőződése, hogy „pár százezer eleven, agilis, tanulékony zsidónak beolvadása a tehetséges, de nehézkebb, lassúbb vérű turáni milliókba olyan vérkeveredést eredményez, amelyből nemcsak a magyarságnak, hanem az egyetemes emberiségnek is haszna lesz“. Milyen kétségbeesett magyar donkihótei szalmaszálbakapkodás ez! Ady, a kuruc, az indulatos, sűrűvérű magyar, aki nyolcvanmillió német anyanyelvén osztrák szagot érez, Ady, a szilágysági fi, a katolikus Máriáig bir felszárnyalni, hogy minden élet királynőjévé emelje. Ady, a vastagnyakú káломista, aki saját maradi papját maró gúnnyal illeti, el-lenszenyvvel nézi a németországi protestáns ultramontanizmust, mert ott meg a katolikuszt hengerelik le. Ady, a tipikus kurtanemes magyar, akit már a patriarkális adomák antiszemitanak növesztenek, értelme világánál, emberi logikával kezét fog a *bélyeges sereg*-gel, mert az idő kovásának érzi. Ady teszi ezt, aki nem szívleli a csuhát s görcsöket kap a bécsi Rotschild-palota előtt. Fajlag, vallásilag határolt magyar még ritkán próbált ennyire egyetemes ölelkezést, vallási, faji kibékülést. Nem ő a hibás, ha ez tragikomikus álom maradt, hanem kora, mely a legvérmesebb kérdésekre ingerli, anélkül, hogy megnyugtató feleletet adna rájuk. S hogy annyifelé hűtlenkedett — „egyiket a másikkal, hiába“, „két pogány közt egy hazáért“ — s hogy annyifelé próbálkozott sikertelenül, s ellenmondásokba került vallások és fajok heterogén csoportjai közt, nem jellemtelenség, hanem hasztalan nemzeti egységre törekvés. Ami azután jött, az már csak a magyar valóság sarába zuhanás volt, menthetetlenül.

3. Én és az Isten.

Ady hitetlenül hisz Istenben. Azt mondja egyik prózai írásában, hogy azokhoz tartozik, akiknek a vallás vallomástétel. Megvallanak mindent, így könnyítenek magukon. De vannak sokan, akik nem tudnak idáig jutni. Ezek számára tehát egy közös vallást kell csinálni, mert nincs egyéniségük, önállóságuk. Másodkézből kapják Istent s megszabott vallási dogmákban hisznek, felülbírálat nélkül, jámbor szófogadással. Ady nem közülök való. Ő mindent tudni akar, közvetlenül, a maga erejéből, papi közvetítés nélkül akar Istenhez járulni. S be is számol erről az útjáról. Rögös, kacskaringós út ez. Kétkedő-hívó lelke úgy bukdosik, mint „szamar a jégen”. Mintha örülne Ady, ha ellehet Isten nélkül s elég erős, hogy magában legyen. Merészen áttöri a vallásos költészet hagyományos, szinte műfaji formáit, mint hazafias lírájában is cselekedte, s amint előtte még a legszubjektivebb költők sem tették ennyire. Mindent megmond leplezetlenül. Ez a tény szülője annak a tetszetős felfogásnak, hogy Ady egyetlen vallásos költőnk. Őszinteség dolgában csakugyan az. Híven elmondja élményeit, olyan közvetlenül, mint naplóban szokás. Ezeknek a verseknek sokszor nincsen is nyilvános jellegük, s azt a benyomást keltik, mintha csak véletlenül láttak volna nyomdafestéket. Eddig még nem volt költőnk, aki Istenről annyiszor változtatta volna felfogását a rajongó megalázkodás és a hetyke elfordulás kettős véglétében. Ady előttünk hisz és kétkedik s a legfőbb báránnyelhetőtől a legsötétebb viharfellegekig minden árnyalat megvan ismételtlen ezekben a hangulatokban. Mégis: a hit szinte kivétel nála, a kétely, a nyugtalanság szinte szabály. A hagyományos vallásos líra éppen megfordította az Adyéna: abban a kétely villámai lobognak ritkán, a kétkedő ember csak mint megtért kerül szemünk elé alázatában. Ady őszintesége magy út élményeiről beszél már addig a stációig is, melynél elődeinek vallásos költésze kezdődik: az istentisztelet stációjáig.

Láttuk, mennyire áttör Ady szerelmes és hazafias verseiben az én érdekeltsege. Ki vagyok? — kérdi az ifjú Ady, Isten tudja, hányszor, s egy sereg véglletes felelet rá a válasz. Istennel is így van ő. Nem tudja, kinek nevezze, milyennek lássa. Pedig nevezni akarja valakinek, látni akarja valamilyennek. Egész képsorozat vonul el előttünk, csupa pillanattfelvétel s ezek az egymástól elütő képek hű kópiái Ady lelki hányódásainak. Isten a legfőbb jószág. Isten a rettenetes, könyörtelen, bosszúálló Isten — ime, a két szélsőség s köztük az átmenetek gazdag változata. A hetyke, gögös Ady, akinek nincs szüksége Istenre, mert el lehet nélküle, szinte borsot tör isten orra alá, fitymálja s komázik vele, mint más a nem sokba vett szomszédjával. Egy jószágos, bohókás nagyapóról szoktak így beszélni vihogó unokák. Aztán másik pillanatban megrándul Ady arcán egy ránc, vége a hetykeségnek, mintha derékban törték volna ketté, s Isten elé zuhan egy jajkiáltással, mint a golvó-találta sas, mely az imént még a napot fitymálta s széllel, viharral dacolt Adyának legszebb vallásos versei ebben a hangulatban fogamzottak:

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

Az arcát még titkolja, rejti,
De Nap-szemét nagy szájalommal
Most már sokszor rajtam felejtí.

És hogyha néha-néha győzők,
Ő járt, az Isten járt előttem,
Kivonta kardját, megelőzőtt.

Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús „Ádám hogy vagy?”-ára
Felelnék hangos szívverések.

Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

A megtört, megalázkodott, magát megadó Ady vallásos költés-
szete szinte hagyományos csapáson halad. A bűnbánat, a büntudat
őszintesége kap meg ezekben, míg a számra nagyobb dacoló, kétel-
kedő versek csupán meglepők, szembekapók, szenzációsak. Költői
értékük is mélyen alatta áll hívő verseinek, melyekben hallucináló
lelke egész tiszta gyermekkorát felidézi, visszaeszmél első isten-ál-
maira, mikor még ő diktálta a zsoltárt s a harangkabátos, rorátéra
harangozó Öregúrral beszélgetett s érezte az isten-szagot is. Ady
ritkán marad ebben az alázatos hangulatban, mely elemi erővel „jön
rá”, akár a Karácsony ünnepe. Nála mindig ott van, a hit legőszin-
tőbb pillanatában is, az újabb elpártolás. Szíve Istenhez vonzza, esze
eltaszítja tőle, s Ady holtig küzködik szívével, eszével. Ő nem tétel-
es filozófus, neki nincsen rendszere, csak egy megviselt teste, csak
hangulata, mely változó, miként a hold.

Ady Istene egyéni Isten. Mit kíván Ady az ő Istenétől? Sok
ideig semmit. Fiatalsága ébredő költészetében még csak a hagyó-
mányos Isten-költészet hatása alatt ír róla. Isten az első szívverés-
sel köszönt be hozzá, az első álmatlan éjszakával. Ha a szívverés
javul, ha az álmok megjönnek, legalább egy időre, Ady maga is fel-
lélekszik, hetyke úr lesz. Nem sokáig. A szíve egyre gyengébb, éjsza-
kái egyre álmatlanabbak. Nyűgös természete egyre idegesebb, rém-
képeket látóbb. Ady azt kívánja ilyenkor az ő Istenétől, amit házi-
orvostól szokás. Arra kéri Istent, hogy két gyöngé lába megálljon s
szíve ne verje annyira a mellét. Isten küldjön álmot rá, mert éjszakái
rettenetes álmatlansággal kínozzák. Csāk holnapig bírja ki, erre
kéri Istent. S a megszeppent esendő ember jótékonyság álcájába
burkoltan sok örömet kér mindenkinek, pénzt, szerelmet, vágyat,
hitet. Arra kéri Istent, hogy kerülje őt fölséges, keserves dáridók
muzsikája. Szeret kér a csömör ellen. S felzokog benne a legkeserűbb

gyötrelem: bénaságtól fél, rokkantságtól. Arra kéri Istent, ne juttassa neki az utcasarki szájalom morzsáit, neki aki pompa-gőgben hivalkodott. *A réműlet imájá*-ban elgyötört beteg szívének kopácso-lása veri fel. Isten mentse meg őt viharos élete következményeitől. Isten olyan hatalmas ilyenkor, hogy rossz helyett jó és új szívet tud adni mindenkinek. De Adynak nemcsak a szíve rossz, hanem a dereka, a vére is, az álma is. Ady azért imádkozik, hogy egész rossz fizikumra, melyet az élet tönkretett, megifjodjék Isten kegyelméből.

Ady Istene bajtárs-isten is. A kimérák Istene, ez a *Baudelaire-Verlaine-Rictus* kedvenc szavával jelölt Isten neki irodalmi, magyar hatalom is. Ő küldte Adyt, hogy a bozótba magyarul törjön be. Ady szinte esztétikai segítséget kér ellenfelei ellen. Ha Isten messzire kilötte nyilát (őt), akkor segítse is, mert a felsülés közös szégyenük volna. Isten a virágok ura, s Ady sok évezredes áloem-nemzedéknek első és utolsó virága. Arra kéri a Virág-Istent, hogy utána csak olcsó ciklámen jöjjön. Ady, aki elesettségének pillanataiban legnagyobb ellenségének lábnyomát is megcsókolná, alázatának bizonyosságául, az első elsőjének sorsát kéri Istenétől.

Ady sokat forgatja a *Bibliát*. Vajjon milyennek látja? Okvet-lenül nem történelemnek, hanem költeménynek, mitoszának, szimbolumnak. A Bibliának szó szerinti értelmezése szerinte: valótlanság, ábránd. Ő úgy reálizálja a Biblia fogalmát, hogy költészetnek fogja fel, a legszebbnek, ami valaha emberi nyelven szólt. Jézus élt: ez számára szent elgondolás. Szép volt, hogy virágvasárnapján szá-márháton ment az Ur. Nála nem az a lényeg, hogy Jézus valóban élt-e, hanem hogy ember-isteni alakja minden korok minden félre-dobottjának, elhagyottjának, megfeszítettjének halhatatlan szimbó-lumává vált. Ady így át tudja hidalni az űrt reális korra s a Biblia kora közt. Kézzel fogható bizonyosságot kereső lelke valószínűvé teszi magának a legendák csodás alakját. Istennel is így van: test nélkül alig látja őt. Megesik, hogy fogalomnak, láthatatlan hatalom-nak képzelettel, aki ott van *valamiként* minden gondolatnak alján; de tüstént érzéki képben él tovább. S Ady is ott ül Isten balján. Balján, ahol megtért kételkedőnek s újra elpártolónak illik ülni. Isten képe változékony, a legkülönösebb vonásai vannak. Harcos isten. Vidám isten. Vigasztalan isten. Tréfás isten. Bosszúálló isten. Igazságot tevő isten. Egyetlen és borzalmas isten. Néha olyan ez az Isten, mint az asszonyok: imádatja nagyszerű lényét, de elszalad, nehogy meg-értsék.

Hány meg hány formában látta Istenét a gyermeki Ady! A jel-zők, a képek miatt, melyekkel Isten képét közel akarja hozni magá-hoz, sok vád éri. Valóban, itt ő a legegényibb, minden tételes vallás Isten-fogalmától legtávolabbra jutó. Pedig megint csak a Biblia nyelve az, mely nyelvét a merész képekre ihleti, bátorítja. Nézzük, hogyan jut el Ady egy *profán* Isten-képhez. *Jób könyve* kedves ol-vasmánya, jeligét is választ belőle verse fölé. Isten a nagy cethalát hozza elő az ő nagy hatalmának bizonyosságául a kesergő Jób előtt, s a negyvenegyedik rész magáról a cethaltról beszél. „Az ő fuvallá-sakor fénylik az ő világos szeme, és az ő szemek fénye, mint a

hajnalnak szemehéja. Az ő szobájából mintegy szövetnekek jönnek ki, és tüzes szikrák omlanak ki . . . Az ő nagyságos erejétől félnek még az erős emberek is, és ijedtekben magokat megvesztegetik . . .”
 Ime, képek sorozata, melyek új képekké születnek s szétáradnak Ady verseiben. A cethal, melyet Isten az ő hatalma jelképének nevez, Adynál magának Istennek szimbolumává válik. S egy egész képsorozat támad fantáziájában, hasonló módon, hasonló forrásból: Mária, mennyei paripa, Mária, a nagy, fehér jégtorony, Mária, a zászlóknak szent zászlója, stb. Ady különös kapcsolatokat vesz át a Biblia nyelvéből s átviszi másnemű verseibe is. A bibliai cethal *nagyságos ereje* egy szocialista versében bukkan fel újra, eredeti vonatkozása nélkül. A *dübörgő ezrek*hez szól ez a vers, a költő küldi a „frigy-ládával” együtt s azt mondja, hogy bennük *nagyságos erők* várnak. Ime, mily messzire kiönt az ódon zamatú, bibliai nyelv Ady költészetében.

Térjünk vissza még egy pillanatra Ady tamáskodásához. Nem hisz a dogmákban, de valószínűvé képzei őket. Hogyan látja meg Jézust? A legendát, melyet emberek alkottak róla, csalárdnak. De Jézust, magát: a legistenibb, legemberibb megnyilatkozásnak. Ady Jézust is a maga képzeletével látja, nem is láthatja másként. Ez az elképzelés önmaga testének, lelkének, egész földi sorsának eszményített röntgenképe. Jézus minden nagy és elgázolt gondolatnak, minden szépségnek, jóságok szimboluma. A mártírok, a megnemértettek lelkében van egy kis szikra az ő lelkéből. Ady, a mártír, a meg nem értett, a megkínzott és sokat szenvedett költő a maga sorsát végteleeníti Jézus alakjává. Ady örök gyermek, nagyon nagy költőnek hiszi magát; az öregek, akiket keserű dühvel agg rozmárnak csúfol, az értelmetlenség, a zavarosság bélyegét sütik rá. Mennyire ott bujkál ez a tragikus és romantikusan kirajzolt Ady-sors abban a portréban, melyet a költő Jézusról rajzol!

Költők költője, gyermek haláláig,
 Ha körülfogtak bitóbánatok,
 Drága, isteni együgyűséged
 Csak ennyit szólalt fojtott sírással:
 Harmadnap föltámadok.

Néped nem volt s papi-fejedelmek
 Mégis aggódtak, hogy majd mit mível
 Egy zavaros beszéded visszhangja
 Már gyűlő seregével Igédnek
 S nagyra-nőtt szíveivel.

Minden költők közül te kaptad
 Keresztek és bitók legjobbbitát,
 Mert minden költők költője voltál,
 Kiben istenien oldódtak meg
 Legemberibb, legalázóbb igák . . .

Vajjon szentségtelen dolog-e, avagy oktalan káprázat, ha Ady minden vesztés-hősében, legyen az a Hortobágy poétája, Szent Margit, a befalazott diák, a magyar faj, vagy Jézus Krisztus, sorra megvillan

egy-egy jellegzetes Ady-vonás, testi avagy lelki, az ő egyedüli, különös énjének jegyében?

Ady ciklusokba foglalta három nagy motivumát. De olyanok ezek a ciklusok, mint a szűk váza, melyben nem fér meg a dúsan kihajtott viráglomb! Isten verseiből is kimaradt egy sereg bűnbánó vers, holott Ady emberi, szinte ősemberi Isten-fogalmánál fogva kétszeresen oda tartoznak. Ady, a bűnbánó, hétköznapi ruhában hanyatlik Istenéhez, nem ünnepi orgonazúgás közt, s nem a templomban keresi fel, hanem egyedül, négy szemközt. A vallomás, a megtérés, a megalázkodás még tart, ha Isten névleg nincs is jelen. Ady nemcsak Istenéhez, hanem önmagához is hanyatló árnyék. S itt újra eljutottunk szerelmes verseinek egyik csoportjához. Ott az egészség után vágyik s beteg teste-lelke megfürdik a mások boldog szerelmében. Itt, a vallásos versek legalsó rétegében, meaculpázás folyik, az eljátszott öregség, az elsietett ifjúság siratása s a legmélyesegesebb önvád. Szerelmevágy és önvád, ez a két nagy Ady-érzés árja túlcsap Ady szerelmi és vallásos költészetén s szinte eggyé, egy áradattá váltan tajtékozza körül hazafias költészetének fellekvárát. Ady minden vallásos versében van valami, ha nem is profán, de világi hang. Viszont szerelmi költészetéből is átszüremlik a megbánás, a felpanaszolás gyászdala. Isten-versein kívül, melyeket csoportokba foglalt, egy sereg verse jut eszünkbe, melyek közvetlenül e ciklusok végére valók. Ady, aki szerelmi verseiben mások örömével telik meg, a sirámok hangján panaszolja el, hogy az egészség hosszú örömében neki is lehetett volna része, ha el nem fecsérli magától. A paraszt zsályaként elaludt s bús krizantém-fürttel ébredt magyar, az úri Ősz kenyelítő gyermeke leveszi úri süvegét a paraszt nyár előtt. Akárcsak élete szenvedőbb napjaiban a Krisztus-kereszt láttán, mit egykor, húsz évvel előbb, fiatal hetýkeséggel elmulasztott. Ez a szép, ős paraszt nem őt szereti: boldog, erős emberek a nyár fiai.

Nvomorék s cifra napjaim
 Úri s őszi nyomába jár
 Egy szép paraszt, egy ős paraszt:
 A nyár, a lomha Nyár.

Boldog, aki az ő fia,
 Boldog, akit a Nyár szeret,
 Boldogak a Nyár fiai,
 Az erős emberek.

Boldog, aki az ő fia,
 Boldog, kit az élet maraszt,
 Boldog, aki vígan kászál,
 Boldog, aki paraszt.

A Nyár, a Nyár legjobb apa,
 Osztia a békét és erőt,
 Leveszem úri süvegem
 A paraszt Nyár előtt.

A Nyár, a Nyár nem álmodik,
 Kászál, dalol és nem rohan,
 Erősen, biztosan arat,
 Forrón és boldogan.

En, úri Ősznek gyermeke,
Kengyelfutó beteg vagyok:
Elöttem Tél, nyomomba Nyár
S Tavaszkor meghalok.

Rámlép a Nyár győzelmesen
S szól lomhán, vígan könnyedén:
Az én gyermekem volt ez is,
De sietett, szegény.

Ime, Adynak egyik legremekebb bűnbánó verse. Az eljátszott öregséget senki úgy meg nem siratta, mint ő. *Az öreg suhanc vágyakozásá-*ban is ez az elsietett élet vezekel, hiszen Ady — évei számára — nem volt öreg, csak koravén. Ő nem az érett öregek mélaságával könnyezi meg gyorsröptű életét, mint az aggok Atilla lakomáján, neki az fáj, hogy a vele egykorúak még remélhetnek, boldogok lehetnek, mert hozzá képest erősek és fiatalok még. A *holnaputáni asszonyká-*kat sem az érzéki Ady nézi, hanem az élet bűnbánója, a tékozló fiú. Halott, szomjas vággyal, sírva néz a kis kisaszonykák ellebegő, drága, friss teste után s a szerelem, a tisztaság, az első ábránd úgy jár lelkében, mint késett ibolyák fölött júniusban a nyár heve. A *kis fiú*, aki ellátogat hozzá ifjúságából, a *Kalota*-parti egészség, melynek láttán úgy emelkedik a csüggedt Ady, mint napsugár érintésére a hervadó virág: mind-mind bepillantás az ő hetedik szobájába, hol a legtisztább ágy vetetlenül áll. A kis fiú, ő maga, egykor ártatlan és tiszta, holtan is eljár hozzá régmúlt időkből. Édes kölyök ez: beteg, merengő. Körüllengi őt s lágyan babrálja ágyát. Nézi, nézi csodálva vénülő arcát s könnyet ejt szemére. Ady elnyűtten, megsárgulva, visszavágyik falujába, mely kegyelmesen várja s bűneit elfelejti.

S mint kit az édes anyja vert meg,
Kisírt, szegény, elfáradt gyermek
Ugy alszom el örökre.

Méhesről álmodik, falu csöndjéről, szagos virágokról, boldog, hosszú öregségről. Páris helyett, Élet helyett falu csöndje borulna rá, nagyapa lenne, ókularés, karosszékben üldögélő, csillagokat néző, s békés lelkéből bátor, tiszta, szűz, erős, földszagú gondolatok szállanának. A *Mulandóság* fia egykori mását, a *Maradandóság-város* fiát keresi: az tud aludni éjjel, a meghalt fantóm-kamasz, egykori egészséges önmaga. Világi, hétköznapi versek ezek s mégis, mintha harangok távoli hangjai csendülnének belőlük. Mintha a prédikátor könyvéből vett idézett szavai zsonganának bennük: „Örvendezz, ifjú, a te ifjúságodban és vidámitson meg tégedet a te szíved a te ifjúságodnak idejében és járj a te szívednek útiban és szemednek látásaiban: de megtudjad, hogy mindezekért az Isten tégedet ítéletre vonszon“. Ady egy pillanatra sem kerülte el ezt az ítéletet s az ítélőszék ott állt benne, a szívében. Ime az istentagadó Ady. Olyan ő, mint a *Gárdonyi* hat bölcse, akik a hullámokon, csolnakukban istent tagadják. Aztán megreccsen a csónak s felkiált mind a hat: „Jaj, Istenem!“

Protestáns-e Ady? Milyen meddő kérdés! Költészetében ott bujkál a protestáns zsoltárok különös ritmusa s igéi valóban protestáns hangsúllyal „bővek, zengők, nagyok“. De hogy Ady vallása protestáns volna? Ady végletes hívése, hitetlensége örök emberi vonás. Isten-ábrázolása? Ady-specialitás. Ne hasonlítsuk össze vallásalapítókkal, vallási mitoszokkal, rendszerekkel. Szülőföldjének, származásának emlékei, vallása benne van művében, része annak, de rengeteg más elemmel vegyülten, egy ritka lelkifejlődés folyamában, a paraszt zsálya és a krizanténum csodás keveredésében. S ez a szülőföldi örökség, ez a mesekincs, mely az Értől az Óceánig jutott, úgy csillan elénk művéből, mint a Nibelungok kincse a Rajna hullámaiból.

Ady hosszas bolyongás után, a maga esze és szíve szerint jutott el Istenéhez, de sohasem véglegesen. Minden hitványságát s minden alázatát híven feltárja előttünk. Hogy ebben mennyi a póz, a túlzás? Ki tudja megmondani. De vajjon nincs-e póz, alakoskodás mindnyájunkban? S vajjon, ha elhallgatjuk azt, amit Ady megvallott, jobbak vagyunk-e? Természetes, hogy az én-nek leplezetlen bemutatását vallás, esztétika, erkölcsstan egyformán rossz szemmel nézi. Vallásgyalázást, erkölcstelenséget lát benne. Aki a maga útján jár, már távolodik a közös vallási eszménytől. Ady Isten-költészete nem lehet egy gyülekezet hangja. De azért mindnyájunkat gondolkodóba ejt, ha egyedül vagyunk, titkon ajtónkat bezárva. S bár a köteles, eszményi erkölcs nevében tiltakozunk, halkan mégis elismerjük, hogy ezek a kétségek és csunyaságok bennünk is megvannak, csak úgy teszünk, mintha nem volnának. Kegyes hazugság ez s a szépségért való. Ady vallomása kevésbé szép, kellemetlenebb. Ez a valamás-féle korunk egyik törekvése, szintén erkölcsi elvből, melyet inkább az igazság, mint a szépség ihlet meg. Ez az elv a természet-tudományokból sarjadt s Ady ösztönösségét is megmozgatta. Ady mindkét arcát megéneklei s egy kissé a mi kettős arcunkat is, melyek közül az egyiket fátyollal takarjuk.

Mindent valló költészetét áttekintve, istenkeresőnek és bűnbánónak érezzük őt, ami a vallásosság fő jegye. Midőn elfordul Istenétől s elborítja a szenny, melyet kora ágyazott neki, megkínzott, megszenvedett alakja még akkor is úgy tűnik fel előttünk, mint *M i k e s* remetéje, aki e szavakkal imádja az ő urát: „Átkozott legyen az Isten!“ — s mégis végig tud futni a tengeren.

Szerelem, haza, Isten — ezek főmotivumai Adynak is, holott úgy látszik, mintha csak az Én volna egyetlen motivuma. Ez az én mindig ott van, hogy félreismerhetetlen jegyét nyomja rá mindarra, ami a költőt foglalkoztatja. A legnagyobb lírikusokkal esik ez meg, akik nem a műfajok kitaposott cugoscipőiben járnak, hanem élményt írnak szerelemről, hazáról, istenről. Ady mindhárom motivumában pesszimista költő, a szavak sötét színénél, tragikus súlyánál fogva. Pedig mind a három motivum iránya fölfelé mutat nála, a hervadhatatlan életszerelem patyolat-tisztasága, a magyar faj álmodott megtisztulása s egy végső, diadalmas Isten-hit felé. Ez az elesettségében vergődő ember mindenütt felvágtyik, ha alant hever is: ez lelki ereje,

ez költészetének igénylő vonása, optimizmusa. Ez teszi Adyt, a valóság esett harcosát az örök emberi Ideál jegyesévé.

Ady fantáziája: termő fantázia. Olyan világot teremtő, melynek külön törvényei vannak s azok, akik nem ismerik, vagy felületesen ismerik ezeket a törvényeket, nem érthetik meg Ady világát sem.

A táj, hová Ady vezet, tragikus táj. Van napfénye is, de olyan, mintha egy halott mosolya volna. Van öröme is, de olyan, mintha zokogást palástolna. Ady világa: álmvilág. A régi elveszett helyébe alkotta, teremtette magának. Ady világa elégtétel és pihenő a másikért, melyben csalódott s melynek törvényei szerint nem tudott élni. Testét, lelkét kikezdte a való világ; Ady új testet, lelket épít magának, álmodik magának. Ebbe a másik világba úgy jut el, mint a hipnotizált egy szebb, boldogabb állapotba. Beszélnek Ady szimbolizmusáról s felejtik, hogy elsősorban ő maga szimbólum. Nem az a reális jel, melyen egész sereg mondanivalók irreális fátyla leng, hanem a titokzatosság, jelképeség s mélyére láthatatlanság maga.

Ady tája mesés táj, mesezajlás tája, tündéri táj. Ott lohol Délibáb-ös köd-városban a Hortobágyon. Halálon innen, Életen túl, ködben, homályban a Csókpalota alszik. Ezer szobában ezer fehér, szép asszony várva piheg. Az ájulásig-csók hona ez. Égen, földön sötét sorsok folyói folynak. Csók-csatatéren minden este testetlen, szép lovagok jönnek, összeszedik csók-csatatérnek elhullott bajnokait. A Hóvár-bércek alatt, babona-bércek alatt, holdfényes, nagy erdőn szerelmi patak zuhog le, pallótlán háttal. Tüzes leánycsapat, tüzes legénycsapat vár a két parton. Déli Nap-özönben virágok tereferélnek, röhögő pirosak, epés violások, csillogó fehérek. Rügöző bokrokban csintalan mitológiák rejtőznek. Bencze-nap éjén köd-torony fehérlik s kong sülyedt harangja. Csönd herceg a hátunk mögött s ha visszanezünk vagy felbámulunk a holdra, egy roppanás, egy jajgatás: jó Csönd herceg nagyot lépne és eltiporna. Babonás, gögös, mohos, elhagyott várban a fehér asszony jár s kinevet az ablakon. A torony hófehéren, aggódva bámul ki faluja nyáréji csöndjéből. Holdvilágos fehér úton patkótlánul ügetnek a Halál-lovak. A temető itt van a közelünkben s nem tudni, mi megyünk-e vagy ő jön felénk. Mohos várakban özvegy legények, vérvevő álm-fickók táncolnak. Koporsó-paripa száguldoz, arany-tollas, arany-boglyas néma madarak húznak s lehullanának, ha egy hangot ejtenének. Lidérc-nyomás alatt feküsznek két hajdani szeretők, a kaszás Halál a násznagy itten, fekete leples tíz szobán át megy, koporsóban a szerelmesek. A dombkerítéses síkon, volt erdők helyén, hajdani eltévedt lovas vak ügetése hallik. Csupa káprázat. Adynak megnyílik, megszólal az egész természet, Merlinként hallja és érti a virágok sűgását-bűgását, az Avar-domb csak neki zeng, a Nyulak szigete neki vall regék halk éjén s a Duna is csak neki szólal meg. Érzékszervei túlfinomultak, minden jelenséget felfogók. Ady hallja a napsugarak zűgását, látja a szent mennydörgést s a legfőbb hatalom nevének jó ízét érzi a szá-jában, mint valamikor, gyermek-érzéke az istenszagot érezte. Idő és Tér levetik földi korlátozottságukat, évezredek egymásba folynak, a jelen időtlenné válik, a múlt közelebb gördül évezredek messzeségé-

ből. Ady évezredek óta él, vagy meg sem született, vagy rég meghalt már. A jelen csak azért veszi el aktualitását, hogy háttérrel kapjon, széleset, multba és jövőbe, a mindenkoriság háttérét. Fogalmak, gondolatok, elképzelések konkrét testet öltenek, élők sajátosságait öltik magukra, élők, érzéki jelenségek transcendentális ködbe jutnak s így nyernek elevenebb értelmet, különös karaktert. Időjárás, évszakok visszakapják ősrégi térbeliségüket. A költő úgy jár az Ősben, mint valami teremben, kimegy belőle, vagy visszatér belé, az Éj is térré válik, hová embereket terelhet az Idő, stb. Az évek a költő háta mögött gyalognak, stb. Csupa mozgalmasság égen, földön, elvont és reális fogalmaknak, távol és közeli dolgoknak vándorútja, öltözet- és karakter-válogatása ez.

Adynak új a nyelve. A költő egyik legnagyobb fegyvere: a jelző. Ady jelzői, egy-egy kép, élnek, ábrázolnak, életet jelentenek. Egyetlen képe gondolat-sorokat támaszt életre bennünk. A legsajátosabb elemeket emeli ki szemlélete tárgyából s hosszú sorát bizza ránk a tovább-gondolásnak. Nem mond mindent, nem elégít ki teljesen: ez a középszerűség dolga. Ő csak megjelöl, szíven üt, felvillantja a szemünk. Csak egy pár jellemző Ady-jelzőt lássunk: tréfás falevelek; vad, erdő-szakállas, szatir-képű, bús hegyek; paraszt Nyár, úri Ősz; pufók felhők, holnaputáni asszonykák, fagyba-botló, léha hónap. esős, bántó, ködös Május, ájult, szent kikötők, sajtó mező, sebzett vidék (harctér), stb.

Szíve: harangvirág, az ereje: finom remegések, lelke: daloknak szent hegye, gonosz tárnáktól általverten. A havasok üstökét jégspakás vihar-kölykök hada cibálja. A csaták színhelye: sebzett vidék. A havas: minden kis szél-ficsur bolondja. A jégzajlás: Jégcimbalom zengése, zúgása. A zsidók: Idő kovászai. A tüzes, gyors szívek: tüzes szekerek, melyeken az Ur elviszi, akiket nagyon sújt és szeret. A csók: halál-virág. Az éjszakát láz veri fel, a szívárvány: szín-csoda; felhő-húgai vannak. Az óraütés egész kis dráma keretében történik: vén templomban éjfél bunkózott az éji óra-verő. A fehér lyánynak virág-kezei vannak, a költőre alázatosság langy esője hull. A Nap: csalfa, a pillanat a legdúsabb. Ady nótái: árva rigók, teste: vitéz, kemény pajtás. Hús csillagok, feledésének úr-palástja, felleg-bölcső, csalódás-kő, az Éjbe nézek bús-utánatok. Uri fáját századok kohók edzették. Csupa szín, csupa élet. Az emlék szinte húsz év mélységnyire fekszik megkövült lelkében. Mosolya pajzán királylyány. A petyhüdt, csúf Béga . . .

Vannak versei, melyekben egyetlen névelő sincsen s egyetlen mellékmondat sem. A „mely“ kötőszó Adynál a legritkább jelenség. Ady sokban igazi falusi, szereti az ikes igét iktelennek ragozni (felöltözök, stb.) s lyányt mond legtöbbször lány helyett, Petőfivel.

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

Vajthó László.